

Заступнику міського голови – Секретарю
Київської міської ради Прокопіву В.В.

Ініціативної групи:

Завіновський Ігор Станіславович,
який зареєстрований за адресою: м. Київ.

Ткаченко Тетяна Миколаївна,
яка зареєстрована за адресою: м. Київ,

Гаджиев Руслан Єльшадович,
який зареєстрований за адресою: м. Київ.

Цивун Дмитро Володимирович,
який зареєстрований за адресою: м. Київ,

Сказка Наталія Вікторівна,
яка зареєстрована за адресою: м. Київ.

Київська міська рада
08.11.2018 № 08/КО-5027

ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПОЧАТОК ЗБОРУ ПІДПИСІВ НА ПІДТРИМКУ МІСЦЕВОЇ ІНІЦІАТИВИ

Відповідно до Порядку внесення та розгляду місцевих ініціатив в місті Києві повідомляємо про утворення Ініціативної групи у складі:

N	Прізвище, ім'я, по батькові	Дата народження	Серія та номер паспорта	Адреса реєстрації
1.	Завіновський Ігор Станіславович			
2.	Ткаченко Тетяна Миколаївна			
3.	Гаджиев Руслан Єльшадович			
4.	Цивун Дмитро Володимирович			
5.	Сказка Наталія Вікторівна			

При цьому зазначаємо, що відповідальним членом ініціативної групи, який буде відповідати за організацію роботи та контактувати з представниками Київської міської ради та Київської міської державної адміністрації є:

Прізвище, ім'я, по батькові	Домашня адреса	Контактний телефон	Адреса електронної пошти
Завіновський Ігор Станіславович			

Ми пропонуємо внести до Київської міської ради як представницького органу територіальної громади міста Києва наступну місцеву ініціативу:

щодо розгляду Київською міською радою проекту рішення «Про передачу у безоплатне користування (позичку) Релігійній організації «Іудейська релігійна громада «Хабар Любавич» в Голосіївському районі м. Києва» нежитлового будинку № 22/1 літ. А на проспекті Голосіївський.

(опис місцевої ініціативи, або проекту рішення, який планується вносити в якості місцевої ініціативи)

Відповідно до Закону України "Про захист персональних даних" члени ініціативної групи дають згоду на обробку їх персональних даних, що підтверджується особистим підписом.

N	Прізвище, ім'я, по батькові	Особистий підпис
1.	Завіновський Ігор Станіславович	
2.	Ткаченко Тетяна Миколаївна	
3.	Гаджиев Руслан Єльшадович	
4.	Цивун Дмитро Володимирович	
5.	Сказка Наталія Вікторівна	

"08" листопада 2018 року

Завіновський Ігор Станіславович
(П. І. Б)

Ткаченко Тетяна Миколаївна
(П. І. Б)

Гаджиев Руслан Єльшадович
(П. І. Б)

Цивун Дмитро Володимирович
(П. І. Б)

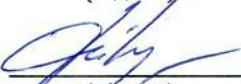
Сказка Наталія Вікторівна
(П. І. Б)

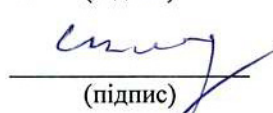
м. Київ

(підпис)

(підпис)

(підпис)

(підпис)

(підпис)

КИЇВСЬКА МІСЬКА РАДА

VI СЕСІЯ VIII СКЛИКАННЯ

РІШЕННЯ

(ПРОЕКТ)

N

Про передачу у безоплатне користування (позичку) Релігійній організації "Іудейська релігійна громада "Хабад Любавич" в Голосіївському районі м. Києва" нежитлового будинку № 22/1 літ. А на проспекті Голосіївський.

Відповідно до Конституції України, статей 319, 327, 827-829, 833 Цивільного кодексу України, пункту 30 частини першої статті 26, частин п'ятої та шостої статті 60 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" та враховуючи звернення Релігійної організації "Іудейська релігійна громада "Хабад Любавич" в Голосіївському районі м. Києва" № В-17-02 від 10.02.2017 р., № В-17-16 від 10.07.2017 р., № В-18-06 від 22.03.2018 р. з метою повернення культових будівель та іншого майна релігійним громадам, яке було вилучене радянською владою з церковного вжитку, для використання за призначенням, **Київська міська рада**

ВИРІШИЛА:

1. Департаменту комунальної власності м. Києва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) знайти і передати вільні приміщення загальною площею не менше 3800 кв. м. з комунальної власності територіальної громади міста Києва у безоплатне користування (позичку) на строк 49 років Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Києва.
2. Департаменту комунальної власності м. Києва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) у встановленому порядку укласти з Будинком дитя

4. Встановити, що Релігійна організація "Іудейська релігійна громада "Хабад Любавич" в Голосіївському районі м. Києва" здійснює усі дії щодо ефективного використання та збереження майна комунальної власності територіальної громади міста Києва, зазначеного у пункті 3 цього рішення, крім відчуження та передачі у користування третім особам.

5. Покласти на Релігійну організацію "Іудейська релігійна громада "Хабад Любавич" в Голосіївському районі м. Києва" одночасно з прийняттям у користування об'єкту зазначеного у п. 3 цього рішення обов'язок взяти на себе усі фінансові витрати по ремонту об'єкту, який буде переданий згідно з п. 1 цього рішення Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Києва для забезпечення його належної діяльності.

6. Департаменту комунальної власності м. Києва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) у встановленому порядку укласти з Релігійною організацією "Іудейська релігійна громада "Хабад Любавич" в Голосіївському районі м. Києва" договір безоплатного користування (позички), передати майно, зазначене у пункті 3 цього рішення.

7. Київській міській державній адміністрації привести у відповідність нормативні та інші акти, які стосуються сфери регулювання цього рішення.

8. Контроль за виконанням цього рішення покласти на постійну комісію Київської міської ради з питань власності.

Київський міський голова

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту рішення Київради «Про передачу у безоплатне користування (позичку) Релігійній організації «Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич» в Голосіївському районі м. Києва» нежитлового будинку № 22/1 літ. А на проспекті Голосіївський»

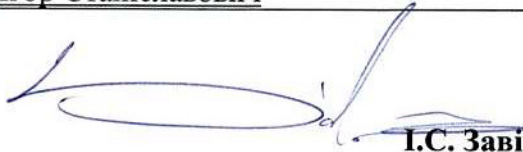
1	Обґрунтування необхідності прийняття рішення
	Проект рішення Київської міської ради про передачу у безоплатне користування (позичку) Релігійній організації «Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич» в Голосіївському районі м. Києва» нежитлового будинку № 22/1 літ. А на проспекті Голосіївський підготовлений та поданий в порядку місцевої ініціативи з метою повернення культової будівлі, яка була незаконно вилучена радянською владою з церковного вжитку, та яка станом на сьогоднішній день перебуває у комунальній власності і використовується не за призначенням. Нежила будівля за адресою просп. Голосіївський, 22/1, літ. «А», це раніше відома синагога Баришпольського, яка була збудована у 1870 році за кошти Іцко Баришпольського, купця 2-ї гільдії, та передана єврейській громаді міста Києва у 1878 році. На межі XIX-XX століть релігійна громада в молитовному домі Баришпольського налічувала 215 осіб, які допомагали її діяльності своїми внесками. А попечителем молитовного дому був київський купець Шулим Якович Баришпольський. Згодом дана культова будівля була експропрійована радянською владою. Пунктом 13 Декрету тимчасового робітничо-селянського уряду України від 19 січня 1919 року «Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви» все майно церковних і релігійних громад було проголошено народною власністю, тобто власністю держави. <u>Тому, на момент введення вищевказаного закону в дію, все майно церковних і релігійних громад в Україні було визнано державною власністю.</u> Будівля синагоги Баришпольського, яка знаходиться за адресою: проспект Голосіївський (40-річчя Жовтня), 22/1, літ. А, рішенням IV сесії XXIV скликання Київської Міської Ради від 10 липня 2003 року N 692/852, була передана до комунальної власності територіальної громади Голосіївського району міста Києва. Згідно з Розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київська міська державна адміністрація) від 10.12.2010 р. N 1112 «Про питання організації управління районами в місті Києві», будівля синагоги Баришпольського, яка знаходиться за адресою: проспект Голосіївський (40-річчя Жовтня), 22/1, літ. А, належить до сфери управління Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації. У відповідності до Указу Президента України від 4 березня 1992 року N 125 «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна», культові будівлі та інше майно, що було незаконно вилучене з церковного вжитку має бути повернене релігійним громадам у власність чи безоплатне користування для використання за призначенням. Указом Президента України від 21 березня 2002 року N 279/2002 «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» визначено, що з метою остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР щодо релігії, забезпечення відновлення порушеної справедливості, захисту прав і законних інтересів релігійних організацій, подальшого процесу їх морально-політичної реабілітації, поліпшення відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості, створення сприятливих умов для утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності рекомендувати органам місцевого самоврядування вжити заходів з відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, зокрема щодо повернення їм колишніх культових будівель, іншого церковного майна (в тому числі приміщень), що перебувають у комунальній власності і використовуються не за призначенням. Відповідно до п. 8 Рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи з питань

	захисту власності релігійних громад № 1566 від 2002 року, рекомендовано – гарантувати релігійним інститутам, власність яких була націоналізована в минулому, реституцію цієї власності у визначений термін. Відповідно до ч. 2 ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно за рішеннями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а в Республіці Крим - Уряду Республіки Крим. Таким чином, нежитлова будівля на просп. Голосіївський, 22/1, літ. «А», у якій до 1920-тих років розміщувалась синагога Баришпольського, має бути повернена релігійній громаді, яка використовувала цю культову будівлю до її експропріації радянською владою, а саме – єврейській релігійній громаді міста Києва, в особі Релігійної організації «Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич» в Голосіївському районі».
2	Мета і завдання прийняття рішення Відновлення порушеної справедливості, захист прав і законних інтересів релігійних організацій, морально-політична реабілітація, поліпшення відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості, створення сприятливих умов для утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності, подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР щодо релігії.
3	Загальна характеристики та основні положення проекту рішення Проект рішення передбачає: 1. Департаменту комунальної власності м. Києва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) знайти і передати вільні приміщення загальною площею не менше 3800 кв. м. з комунальної власності територіальної громади міста Києва у безоплатне користування (позичку) на строк 49 років Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Києва. 2. Департаменту комунальної власності м. Києва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) у встановленому порядку укласти з Будинком дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Києва договір безоплатного користування (позички), передати майно, зазначене у пункті 1 цього рішення. 3. Передати у безоплатне користування (позичку) на строк 49 років Релігійній організації «Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич» в Голосіївському районі м. Києва» для використання за призначенням культової будівлі колишньої синагоги Баришпольського на проспекті Голосіївський, № 22/1 літ А, яка належить до комунальної власності територіальної громади міста Києва та, згідно з розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 10.12.2010 № 1112, передана до сфери управління Голосіївської районної в місті Києві державної адміністрації. 4. Встановити, що Релігійна організація «Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич» в Голосіївському районі м. Києва» здійснює усі дії щодо ефективного використання та збереження майна комунальної власності територіальної громади міста Києва, зазначеного у пункті 3 цього рішення, крім відчуження та передачі у користування третім особам. 5. Покласти на Релігійну організацію «Іудейська релігійна громада «Хабад Любавич» в

	Голосіївському районі м. Києва» одночасно з прийняттям у користування об'єкту зазначеного у п. 3 цього рішення обов'язок взяти на себе усі фінансові витрати по ремонту об'єкту, який буде переданий згідно з п. 1 цього рішення Будинку дитячої та юнацької творчості Голосіївського району м. Києва для забезпечення його належної діяльності. 6. Департаменту комунальної власності м. Києва виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) у встановленому порядку укласти з Релігійною організацією «Іудейська релігійна громада «Хабар Любавич» в Голосіївському районі м. Києва» договір безоплатного користування (позички), передати майно, зазначене у пункті 3 цього рішення. 7. Київській міській державній адміністрації привести у відповідність нормативні та інші акти, які стосуються сфери регулювання цього рішення. 8. Контроль за виконанням цього рішення покласти на постійну комісію Київської міської ради з питань власності.
4	Стан нормативно-правової бази у даній сфері правового регулювання Проект рішення розроблено у відповідності до положень ст.9, п.5 ст.16, п.5 ст.60 Закону України «Про місцеве самоврядування», ч. 1 ст. 26, ч.1 та ч.2 ст. 28 Статуту територіальної громади міста Києва затвердженого рішенням Київської міської ради від 28 березня 2002 р. N 371/1805, ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Указу Президента України від 4 березня 1992 року N 125 «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна», Указу Президента України від 21 березня 2002 року N 279/2002 «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій», п. 8 Рекомендацій Парламентської асамблеї Ради Європи з питань захисту власності релігійних громад № 1566 від 2002 року, Комплексної міської цільової програми «Столична культура 2016 – 2018», затвердженої Розпорядженням виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації) від 15.01.2016 року N 12
5	Фінансово-економічне обґрунтування Реалізація зазначеного проекту рішення не потребує додаткових витрат з міського бюджету
6	Позиція заінтересованих органів Прийняття проекту рішення не стосується інтересів інших органів
7	Громадське обговорення Проект рішення не потребує громадського обговорення
8	Прогноз результатів Прийняття та реалізація даного проекту рішення забезпечить: - подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви; - рівність та захист прав і законних інтересів громадян; - захист прав громадян мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію; - захист прав громадян вільно відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні переконання; - гарантування рівноправності громадян незалежно від їх ставлення до релігії; - задоволення релігійних потреб мешканців Голосіївського та наближених районів міста Києва у сповіданні іудаїзму, проведенню релігійних обрядів, служінь та спільних молитов; - відновлення порушеної справедливості; - захист прав і законних інтересів релігійних організацій, подальшого процесу їх морально-політичної реабілітації;

	- поліпшення відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості; - створення сприятливих умов для утвердження принципів свободи совісті та віросповідної рівності; - відновлення порушених прав церков і релігійних організацій, зокрема щодо повернення їм колишніх культових будівель, іншого церковного майна (в тому числі приміщень), що перебувають у комунальній власності і використовуються не за призначенням.
9	Суб'єкт подання проекту рішення
	Цей проект подається в порядку місцевої ініціативи. Відповідальний член ініціативної групи <u>Завіновський Ігор Станіславович</u>

**Відповідальний член
Ініціативної групи**

І.С. Завіновський

**БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ФЕДЕРАЦІЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ГРОМАД В СТОЛИЦІ УКРАЇНИ»**

**ЩОЙНО ВИЯВЛЕНА ПАМ'ЯТКА АРХІТЕКТУРИ
БУДИНОК НА
ПРОСПЕКТІ ГОЛОСІЇВСЬКИЙ, 22/1 ЛІТЕРА «А»,
У ГОЛОСІЇВСЬКОМУ РАЙОНІ МІСТА КИЄВА**

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА ДОВІДКА

Довідку замовив:

Директор Федерації
Громад в столиці України

В.Р. Вінницький

Довідку підготував:

член Головної ради Українського товариства
охорони пам'яток історії та культури

М.Б. Кальницький

Київ – 2017 рік

ЗМІСТ

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА ДОВІДКА

Загальні відомості про історичний і містобудівний розвиток місцевості

Наявний пам'яткоохоронний статус будівлі та території

Відомості про історію досліджуваної садиби та пов'язаних з неї будинків і установ

Додаток

ДЖЕРЕЛА

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

ІЛЮСТРАЦІЇ 1 – 30

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНА ДОВІДКА

Предметом дослідження є ділянка по Голосіївському проспекту, 22 у Голосіївському районі м. Києва та наявна тут історична споруда. Ділянка наріжна; будівля чільним (східним) фасадом виходить на Голосіївський проспект, бічним (північним) на проспект Валерія Лобановського. З інших боків до садиби прилягають суміжні ділянки. Місцевість має високий рівень ґрунтових вод (заплава р. Либідь).

У літературі та архівних джерелах містяться матеріали, що дозволяють простежити історію формування досліджуваної території, виявити склад її забудови, отримати уявлення про попередній зовнішній вигляд і функціональне використання наявної споруди – зокрема, у якості приміщення єврейської синагоги колишнього приміського села Деміївки. Є також відомості про приватних власників садиби дореволюційного часу і користувачів радянської й пострадянської доби.

Загальні відомості про історичний і містобудівний розвиток місцевості

Досліджувана ділянка історично належала до приміського села Деміївки. Цей населений пункт за річкою Либідь, при виїзді з міста на Васильківський поштовий тракт (іл.2), утворився на початку XIX ст. і до середини століття був згадуваний у джерелах як «село Нижня Либідь – Деміївка» Київського повіту (іл.8). Його населення тоді ледве сягало 150–200 мешканців. Проте у другій половині XIX ст. село почало стрімко розростатися. Цьому сприяло прокладення наприкінці 1860-х років залізниці до Києва, яка проходила вздовж р. Либідь. Зручність залізничного сполучення у приміській зоні стимулювала спорудження в Деміївці промислових підприємств (іл.3). Вже у 1869–1870 рр. тут спорудили Київський цукрово-рафінадний завод. Він швидко став одним з найбільших підприємств усього регіону. Його річне виробництво на початку існування складало близько 200 тис. пудів рафінаду (1 пуд дорівнює 16,5 кг), а на початку XX ст. перевищувало 2 млн. пудів. Частина робітників жила у гуртожитках-«казармах» безпосередньо на терені цукрового заводу. При заводі діяли власна лікарня, початкові училища для дітей робітників.

Невдовзі у цій місцевості з'явилися й інші підприємства: пивоварня, миловарня, склозавод, цегельні. На початку 1890-х рр. купець Валентин Єфимов започаткував тут цукеркове виробництво.

Спершу його фабрика являла собою кустарний заклад. У 1897-му Єфимов вирішив розширити його, перетворивши на акціонерне підприємство. Щоправда, його «менеджмент» виявився невдалим, і реорганізована фабрика терпіла значні збитки. Тоді у 1901 р. акціонери поміняли керівництво. Фабрику очолили вихідці з Швейцарії брати Вюрглери. Вони зуміли оновити фабричне обладнання, спорудили нові корпуси, поліпшили якість сировини. Все це сприяло покращенню справ, і «парова фабрика шоколаду та цукерок» у Деміївці почала давати пристойні прибутки (при цьому фірма зберегла назву «Валентин Єфимов», хоча невдаха-купець практично не брав участі у її справах). Зрештою, за висловом краєзнавця Лаврентія Похилевича, Деміївка явила собою *«дитя двух матерей: села и города, очень удобное для разных практических целей»*¹.

У 1882–1883 рр. для мешканців Деміївки було споруджено дерев'яну Вознесенську церкву (іл.9); на початку 1900-х рр. парафіяльний храм розширили та обклали цеглою за проектом архітектора Є. Єрмакова. Саме тут у 1907 р. відбулося вінчання великої поетеси Лесі Українки (Лариси Косач) та знавця музичного фольклору Климента Квитки.

Відомий київський підприємець єврейського походження Давид Марголін допоміг мешканцям Деміївки вирішити транспортну проблему. Він організував у передмісті трамвайний рух. У 1910 р. деміївські трамваї рушили Васильківською вулицею, у 1912–1915 рр. було прокладено додаткові гілки Китаївською та Саперною вулицями.

Коли розпочалася Перша світова війна, Деміївка отримала ще одне значне промислове підприємство. Наприкінці позаминулого століття тут був улаштований горілчаний склад (його корпуси та красиву браму проектував видатний київський архітектор В. Ніколаєв), але запроваджений на час війни в Російській імперії «сухий закон» зробив його непотрібним. Тож приміщення складу швидко пристосували під завод для виробництва снарядів. На ньому працювало понад 1800 робітників.

Досліджувана місцевість прилучалася до південних меж Києва і складала його природне доповнення. Фактично, досить було перетнути лінію залізниці та місток через Либідь, аби з Деміївки потрапити до Либідської поліцейської дільниці Києва. Ще у 1913 р. економічний довідник констатував: *«Демиевка ныне слилась с г. Киевом и составляет его предместье; вопрос о присоединении с. Демиевки к г. Киеву близок к осуществлению»*². Неодноразово збуджувалося питання про передачу Деміївки у підпорядкування київській міській владі, але позитивного розв'язання нагальної проблеми довго не було. Можна вказати на дві

¹ Похилевич Л. Краєзнавчі праці. – Біла Церква, 2007. – С.71.

² Весь Юго-Западный край. – К., 1913. – С.456.

головні причини цього факту. З одного боку, «батьки міста» не надто прагнули обтяжувати себе додатковими турботами про благоустрій передмістя. З другого боку, це було невигідно для єврейської людності, що складала значну частину населення Деміївки. Оскільки Деміївка до 1917 р. не входила до міської межі, на неї не поширювалися обмеження щодо проживання євреїв, запроваджені для Києва. Щоправда, її сільський статус також вимагав спеціального підтвердження можливості осілого перебування тут кожного з юдеїв (яким навіть у межі єврейської осілості було дозволено жити у містах та містечках). Проте легалізація євреїв у Деміївці відбувалася доволі легко, тож питома вага єврейського населення була тут порівняно високою. Старожил відзначав: *«Еврейские жилые дома в предместьях, особенно в виде заезжих дворов, имели вид сквозного сарая, по обоим или по одной стороне которого были расположены в виде номеров комнаты, часть из занимал сам хозяин с семьей»*³. У Києві ж правом вільного проживання в Києві тоді користувалися лише окремі категорії осіб юдейського сповідання, тому приєднання Деміївки до міста автоматично приводило до виселення сотень родин.

Проте, зрештою, після Лютневої революції 1917 р. обмеження для євреїв були скасовані. Невдовзі після цього статус передмістя змінився. У січні 1918 р. було оприлюднено постанову оновленої Київської думи стосовно включення села Деміївки до складу Києва⁴. 17 вересня того ж року, вже за гетьманської Української Держави, цей акт був затверджений урядом у вигляді Закону про приєднання до Києва Деміївки і Саперної слобідки. Відзначимо, що за даними на 1919 р. євреї складали 28,1 % від загального населення Деміївки, що налічувало тоді 24974 особи⁵.

Коли закінчилася Громадянська війна та закріпилася більшовицька влада, у 1920 р. було утворено Деміївський район міста Києва. Проте невдовзі топонім «Деміївка» було на кілька десятиріч «вилучено з обігу». Натомість запровадили назву «Сталінка» (іл.5, 6) за партійною кличкою генсека ВКП(б) Йосипа Сталіна (Джугашвілі).

З 1937 року було запроваджено нову схему міського районування. Після цього Деміївка-Сталінка опинилася на терені Кагановичського району (у 1957-му перейменованого на Московський). Тоді ж, іще перед війною, корпуси потужного цукрово-рафінадного заводу були передані кондитерській фабриці, що вже не носила ім'я Валентина Єфимова, а називалася на честь засновника революційного вчення Карла Маркса. Колишній снарядний завод на межі 1920-х – 1930-х років перетворили на підприємство «Червоний гумовик» (згодом «Київгума»).

³ За рукописними матеріалами Б. С. Віккерса.

⁴ Киевские городские известия. – 1918. – № 1.

⁵ Київ та його околиця в історії та пам'ятках. – К., 1926. – С.470.

Війна з нацистською Німеччиною принесла Деміївці, біля якої проходили важкі оборонні бої, чимало втрат і руйнувань. Але місцевість було успішно відбудовано. У 1960 році на тогочасній Московській площі відкрився міський автовокзал (архітектор А. Мілецький та ін.).

Упродовж останніх десятиріч загальний характер та планування забудови Деміївки істотно змінилися. Тут відбулося розширення одних та поглинення інших вулиць, масове знесення старих будівель. Одна з них, на колишньому проспекті 40-річчя Жовтня, 11, була зведена у 1905 р. коштом фабрикантів цегли Доломакіних. Її довелося знести у 2008-му через будівництво великої транспортної розв'язки на Московській (нині Деміївській) площі. Простір площі зазнав значних перетворень, змінено напрямки руху транспорту по ній. Споруджено багатопверхові житлові та громадські будівлі (головна домінанта місцевості – корпус Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського). Трамвайні рейки на Деміївці на початку ХХІ ст. було розібрано, але тут розвивається тролейбусний рух. Наприкінці 2010 р. було відкрито станції «синьої лінії» Київського метрополітену – «Деміївську» та «Голосіївську».

Центральна магістраль Деміївки, уздовж якої первісно сформувалося село, називалася спершу вулицею Васильківською (Великою Васильківською), що свідчить про її напрямок на місто Васильків. Ця вулиця є продовженням шляху, розпочатого Хрещатиком та міською Великою Васильківською вул. У 1957 р. частину Васильківської вул. (до сучасної Голосіївської пл.) разом з автострадою, прокладеною у бік Одеської пл., було найменовано проспектом 40-річчя Жовтня на честь 40-ї річниці Жовтневої революції 1917 р. (частина, від Голосіївської пл. до вул. Академіка Глушкова, досі існує під історичною назвою). З 2015 р. цей проспект має назву Голосіївський. Завдяки частковому збереженню історичної парцеляції на початковому відрізку парного боку проспекту тут (зокрема, і на досліджуваній ділянці) залишилася стара нумерація будинків.

Нині історична забудова Деміївки збереглася у вигляді обмеженої кількості будівель, зосереджених переважно вздовж парного боку Голосіївського проспекту, деякі з них зазнали реконструкції. До числа пам'яток минулого належить і колишній будинок підприємця Баришпольського по Голосіївському проспекту, 22.

Наявний пам'яткоохоронний статус будівлі та території

На підставі постанов № 920 Київського міськвиконкому від 16.07.1979 р. та № 979 Київської міської державної адміністрації від 17 травня 2002 р. можна стверджувати, що досліджувана ділянка не належить до зон регулювання забудови чи ландшафту.

Згідно із наказом голови Комітету з охорони пам'яток історії і культури та історичного середовища № 10 від 16.05.1994 р., будинок колишньої синагоги Баришпольського по тогочасному проспекту 40-річчя Жовтня, 22 було визнано щойно виявленою пам'яткою архітектури. Її опис включено до 3-ї частини 1-ї книги тому «Київ» Зводу пам'яток історії та культури України, с.1414 (електронна версія – 2011 р.). Статус щойно виявленого об'єкта культурної спадщини для «молитовного будинку Баришпольського» по нинішньому Голосіївському проспекту, 22 підтверджено наказом Головного управління охорони культурної спадщини від 25.06.2011 № 10/38-11.

Відомості про історію досліджуваної садиби та пов'язаних з неї будинків і установ

Вище було зазначено, що у другій половині XIX та на початку XX ст. на Деміївці мешкала значна кількість євреїв. Ця юдейська людність користувалася офіційно дозволеними молитовними будинками. Найбільша єврейська молитовня – синагога – у Деміївці була заснована на колишній вул. Великій Васильківській, 22.

Ще на початку 1870 р. васильківський купець 2-ї гільдії Іцко-Янкель Баришпольський (Бориспольський) збудив у губернському правлінні клопотання про спорудження у Деміївці на його власній садибі юдейської «молитовної школи». Купець доклав до прохання проектний кресленик будинку (у відповідній архівній справі відсутній). У губернському правлінні проект подали на розгляд будівному відділенню, яке відкоригувало поданий проект з художнього боку, змінивши первісний проектний фасад, *«имевший безобразный вид»*⁶ (про це було повідомлено уже у березні 1871 р.) У подальшому молитовню було споруджено й відкрито, а у 1878 р. фундатор подарував будинок єврейській громаді. Про це можна судити з припису у списку єврейських молитовень губернії за станом на 1890-і рр.: *«В сел. Демиевке молитвенная школа в доме, подаренном еврейскому обществу купцом Баришпольским. Разрешена указом Губерн[ского] Правл[ения] от 28 апреля 1878 г. за № 4879»*⁷.

Отже, з 1878 р. молитовня вже перебувала у розпорядженні релігійної громади. Її потреби забезпечувала насамперед родина меценатів Баришпольських. Так, наприкінці XIX та на початку XX ст. попечителем молитовної школи був потомствений почесний громадянин, київський купець Шулим Якович (Янкелевич) Баришпольський. Він відігравав вагомую роль у житті Деміївки, володів

⁶ ДАКО. – Ф.1. – Оп.295. – Спр.65000. – Арк.2.

⁷ ДАКО. – Ф.1. – Оп.336. – Спр.6197. – Арк.21, зворот.

тут з 1882 р. миловарнею; на Подолі він утримував склад лісових матеріалів. За даними на 1910 р., Ш. Я. Баришпольський належав до купців 2-ї гільдії (з 1897 р.), йому було 66 років, він мав дружину Едю, сина Берка, невістку Голду, онука Олександра, онучок Марію та Сарру⁸.

Релігійна громада школи Баришпольського на межі XIX–XX ст. налічувала 215 осіб⁹, котрі допомагали її діяльності своїми внесками, завдяки чому мали право обирати представників від громади для участі у виборах київського громадського рабина, оскільки Київське губернське правління підпорядкувало Деміївку Київському рабинатові. У квітні 1906 р., при розділенні Києва на 2 рабинські дільниці, Деміївка відійшла до 1-ї дільниці.

Аналізуючи зовнішній вигляд будинку молитовні (його проект, на жаль, не зберігся), можна припустити, що первісно це була двоповерхова споруда з підвалом, опоряджена за допомогою візерунку цегельної кладки, із застосуванням псевдоготичних стрілчастих вікон у вертикальних акцентах чільного фасаду. Очевидно, на початку XX ст. (за деякими даними – у 1901 р.) її було надбудовано третім поверхом, вікна якого сполучуються декоративним пояском у стилістиці модерну. Сліди тогочасної надбудови видно на тильному фасаді (іл.26). Вертикальні акценти головного фасаду та кути виділені лопатками. Акценти та центральна вісь головного фасаду завершуються криволінійними фронтонами. На фасадах були влаштовані 6 балконів, що донині не збереглися (див. про це нижче). Фасади нині потиньковані. Стіни – завтовшки 2 ½ цеглини, перекриття були по дерев'яних балках, покрівля залізна. У плані будівля була первісно П-подібною (іл.4); чільний фасад завдовжки 41,5 м, бічний північний (по колишній вул. Совській, Пролетарській, з 1974 р. – по Червонозоряному проспекту, а з 2015 р. по проспекту Валерія Лобановського) завдовжки 26,2 м.

Будинок використовувався насамперед як юдейська культова споруда з релігійно-навчальним приміщенням, молитовним залом і галереєю. В цьому можна переконатися на підставі численних адресних довідників кінця XIX – початку XX ст. («Весь Киев», «Календарь»), котрі фіксують у переліку власників садиб м. Києва і його околиць за адресою «В. Васильківська, 22» синагогу або єврейський молитовний будинок Баришпольського (Баришпольського). Це був головний єврейський релігійний осередок Деміївки. Не виключено, що частину приміщень першого поверху по фронту вулиці займали торговельні заклади або складські приміщення (поширена практика для культових юдейських споруд у Києві), були також і житлові кімнати. На початку XX ст. єврейську молитовню в досліджуваному будинку часто називали «Велика школа» або «Велика синагога Баришпольського». Це

⁸ ДАКО. – Ф.280. – Оп.174. – Спр.366. – Арк.190.

⁹ ДАКО. – Ф.1. – Оп.139. – Спр.60. – Арк.230.

пояснюється наявністю в південній частині тієї ж садиби ще одного цегляного молитовного будинку для євреїв, спорудженого на другому плані забудови в неоготичних формах (іл.11, 12), – «малої молитовні». Будівля мала один поверх, тож для жінок тут не було передбачено галереї, а використовувалася окрема кімната. До речі, за сусідньою адресою (№ 24), у садібі домовласника Ф.І. Поллака, теж діяла єврейська молитовна школа¹⁰.

Стосовно геометрії садиби Баришпольського певну інформацію містять план Києва зйомки 1924–1925 рр. (планшет № 251 «Демиевка») на іл.4 та аерофотознімок 1918 р. на іл.11. Зіставляючи їх, бачимо, що загалом по фронту садиба простягалася на 68 м, у глибину, як конкретно вказано на плані сусідньої ділянки¹¹, – на 33 сажні (понад 70 м). Можна дійти висновку, що садиба Баришпольського складалася з трьох частин. Одна з них, наріжна, майже прямокутна у плані, була обмежена габаритами будинку «великої синагоги» (41,5х26,2 кв. м, себто, близько 1100 кв. м). Південніше від неї, між досліджуваною ділянкою та ділянкою № 24, була вузька ділянка з фронтом близько 25 м, що також належала Баришпольському, забудована трьома 1–2-поверховими спорудами, які донині не збереглися (зокрема, «малою молитовнею»); із західного боку від «великої молитовні» містилася інша частина садиби Баришпольського з фронтом понад 40 м, зорієнтована у бік нинішнього проспекту Валерія Лобановського, на якій також стояли 1–2-поверхові споруди (розібрані, частково використані при розбудові досліджуваного будинку). Разом з тим, варто підкреслити, що згадані вище адресні довідники відносять до синагоги усю садибу Баришпольського по вул. Васильківській, 22 на Деміївці (див. іл.10).

У лютому 1906 р. Ш.Я. Баришпольський подав заяву про звільнення його від обов'язків старости синагоги через хворобу. Офіційні вибори його наступника відбулися у вересні 1909 р.; новим старостою обрали Аврама Іцковича Зіка, скарбником – Сруля-Зуся Абрамовича Кантора.

Молитовні Баришпольського неодноразово страждали від антисемітського вандалізму. У жовтні 1905 р., під час загальнокиївського погрому, хуліганські дії торкнулися й «великої синагоги». Слідство у справі погрому, зокрема, виявило: *«Проживающий в доме № 22 мещанин Берко Овсей-Гершков Шальман [показал], – что 19 октября в большой еврейской школе громадами побиты стекла в окнах, но громил не видел, – а также выбиты стекла в окнах и другой еврейской школы, помещающейся в доме № 24-а Поллака»*¹².

¹⁰ ДАКО. – Ф.1636. – Оп.6. – Спр.434. – Арк.26, зворот; арк.140, зворот.

¹¹ Див. ДАКО. – Ф.1636. – Оп.6. – Спр.434.

¹² ДАКО. – Ф.864. – Оп.1. – Спр.352. – Арк.46.

У травні 1920 р., за польської окупації, «малу синагогу» на Деміївці було по-варварському розгромлено, що засвідчує документальний фотознімок іл.13: потрощено ритуальні предмети, пошматовано сувої Тори.

За радянської доби, у січні 1919 р., на терені України було запроваджено декрет «Про відділення церкви від держави і школи від церкви». Відповідно до цього декрету, релігійні громади втрачали право на володіння нерухомим майном, яке підлягало націоналізації; відтак можна було тільки отримувати культові приміщення у безоплатну оренду. З метою скористатися будинком по вул. Великій Васильківській, 22 у липні 1921 р. зареєструвалися одразу три релігійні громади: «Бет-Мідраш-Гагодол» («Велика школа»), «Лоймде-Мішнает» («Денне вивчення») і «Бокер» («Світанок») ¹³. Водночас уже на початку 1920-х рр. на Деміївці по вул. Васильківській, 22 діяв Деміївський районний робітничий клуб ¹⁴. Оскільки, як ми бачили, «Велика школа» залишалася діючою молитовнею, йдеться, очевидно, про приміщення «малої синагоги» у дворі ділянки.

Радянський період релігійного використання досліджуваного будинку, за умови атеїстичного наступу більшовицької влади, тривав недовго. Через нібито низьке відвідання «великої синагоги» віруючими її було закрито, а 23 лютого 1925 р. в цьому ж будинку розміщено районний клуб кустарів-одинаків Деміївки (з 1920-х рр. – Сталінки) під назвою «Емес» («Правда») – див. повідомлення преси у Додатку. Щоправда, замість осередку євреїв-кустарів тут доволі швидко утворився клуб залізничників ім. М. В. Фрунзе (очевидно, через те, що вже у 1926 р. євреї-кустарі всього Києва отримали у своє розпорядження під клуб будинок колишньої Хоральної синагоги Лаз. Бродського). Як можна переконатися з джерела на 1928 р., на колишній ділянці Барішпольського одночасно діяли і Деміївський районний клуб, і клуб залізничників ім. Фрунзе (іл.14).

Клуб (згодом Будинок культури) ім. М. В. Фрунзе став культурним центром міського значення. У 1958 р. щодо нього відзначалося: *«Його колектив неодноразово займав перші місця по організації самодіяльності на районних і міських оглядах. При Будинку культури працює найстаріша в Києві оперна студія, утворена ще у 1928 році. В її складі тепер 51 чоловік, переважно з молодих залізничників. <...> Великою популярністю користується молодіжний хор, що налічує 50 чоловік, і хореографічний колектив, який успішно здійснює постановки українських танців і танців народів СРСР. При Будинку працює також оркестр народних інструментів, а при Управлінні Південно-Західної залізниці – заслужена хорова капела.*

¹³ Див. ДАКО. – Ф.Р-111. – Оп.1. – Спр.322. – Арк.47.

¹⁴ Див. Весь Киев в кармане: Справочная и адресная книжка на 1922–1923 гг. – К., 1922. – Стлб.42.

Будинок культури імені М. В. Фрунзе користується популярністю серед населення району. Тут можна побачити нові фільми одночасно з демонстрацією їх в кращих кінотеатрах міста, послухати лекцію, відвідати читальний зал і т.п. <...> При дитячому секторі Будинку культури працюють музичні класи з фортепіано, баяна та акордеона, скрипки, віолончелі. Дванадцять класів охоплюють 80 учнів. Заняття провадяться за програмою музичних шкіл. Є тут і кімната школяра. Сюди приходять з школи діти, батьки яких перебувають в цей час на роботі. Школярі тут відпочивають і під доглядом педагогів готують уроки»¹⁵.

Цікаві подробиці про діяльність клубу від 1920-х рр. наводить також джерело 1959 р.: «При клубі було організовано загальноосвітню школу для дорослих, двічі на тиждень влаштовувалися публічні лекції на політичні теми з питань культури, науки, комуністичного виховання та ін. <...> При клубі працювали гуртки художньої самодіяльності, зокрема широкою популярністю користувався український драматичний гурток. Він підготував і показав трудящим ряд п'єс: О. М. Островського «Гроза», А. П. Чехова «Вишневий сад», М. Горького «На дні», М.В. Гоголя «Ревізор» та ін. На одній з постановок п'єси О. М. Островського «Гроза» була присутня видатна українська актриса М. К. Заньковецька. Зворушена ентузіазмом та першими успіхами молодих акторів з робітників, артистка після вистави звернулася до учасників гуртка з теплими словами: «Любі мої друзі! Для вас сьогоднішній вечір – це перші молоді пагінці на самодіяльній сцені. Те, що ви показали на ній, – це перша ластівка щасливої весни мистецтва народу. Революція дала свободу для проявлення талантів. Прийде час, і самодіяльні гуртки покажуть в усій красі кращі твори російських і українських драматургів. Друзі мої! Прислухайтесь до голосу серця народу, любіть і шануйте мистецтво». Ці слова цілком збулися. Нині в першому робітничому клубі – Будинку культури залізничників ім. М. В. Фрунзе – працює 18 творчих колективів, в роботі яких бере участь 556 чол.»¹⁶.

Зауважимо, що до цього часу будівля колишньої синагоги зазнала відчутної реконструкції у тильній, південно-західній частині. Будівельний експерт-інженер міської техніко-експертної ради А. С. Рохлін, котрий обстежив технічний стан Будинку культури залізничників у листопаді 1970 р., занотував: «Здание – 3-хэтажное, кирпичное, старой постройки, реконструированное из 2-хэтажного с рядом значительных построек и перестроек в 1926 году»¹⁷. Але це твердження, мабуть, ґрунтувалося на непевних даних. По-перше, третій

¹⁵ Київ: Путівник-довідник. – К., 1958. – С.159, 160.

¹⁶ Московський район м. Києва. – К., 1959. – С.180.

¹⁷ ДАМК. – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.773. – Арк.72.

поверх на фасадах досліджуваної будівлі несе очевидні стильові ознаки архітектури початку ХХ ст., а не конструктивістської доби 1920-х рр. (див. іл.17, 20, 21). По-друге, наведена тут дата реконструкції (1926 р.) принаймні стосовно східної частини споруди є вкрай сумнівною, бо на аерофотозйомці 1918 р. показано вже триповерховий чільний об'єм. Тож, аналізуючи усі джерела й порівнюючи планувальний вигляд будинку у 1920-і рр. та нині (іл.4, 7, 19), можна припустити, що роботи відбувалися наприкінці 1920-х або у 1930-і рр. та полягали у прибудові зсередини садиби великого об'єму нового глядачевого залу на 650 місць у вигляді цегляної коробки 14х21 м, з консольним балконом у східній частині. Зал був улаштований на місці південного тильного ризаліту з використанням його зовнішньої стіни (у якій було закладено прорізи). Об'єм залу триповерховий, покриття залізобетонними плитами по сталевих балках, крівля з ухилом у бік подвір'я. В тилу чільної частини будинку було зроблено одноповерхову прибудову для вестибюльної частини залу. Над нею спершу влаштували відкриту терасу, яку у повоєнний час було надбудовано другим поверхом із приміщенням музичного залу¹⁸.

У старій частині будинку, згідно з описом А. С. Рохліна, за станом на 1970 р. містилися: на першому поверсі – каси, буфет, підвальна котельня та спортивний зал, утеплений у напівпідвалі; на другому поверсі – кімнати гуртків, лекційний зал, балетна студія; на третьому поверсі – кімнати гуртків, бібліотека. Найбільш імовірно, що саме приміщення спортивного залу та лекційного залу первісно використовувалися у якості молитовних приміщень.

На підставі висновків обстеження А. С. Рохліна усі балкони з фасадів було знято, бо їх конструкції поступово руйнувалися. Це, певною мірою, збіднило вигляд будинку. Упродовж 1970-х років відбувалася нова значна реконструкція споруди. Перед її проведенням розглядалася пропозиція надбудови ще одного поверху, яка була визнана технічно можливою (1971 р.)¹⁹, але не відбулася. Реконструкція, зрештою, полягала у прибудові у тилу (з західного та північного боку від глядачевого залу) нового триповерхового, частково двоповерхового об'єму, призначеного для службово-технічних потреб (див. іл.25), а також у переплануванні приміщень старої частини будинку (було, зокрема, скасовано спортивний зал). Вдовж південної стіни було прибудовано великий тамбур із в'їздом для транспорту, над яким влаштовано терасу (іл.27, 28). Водночас заклад змінив відомче підпорядкування і у 1978 р. був перетворений на Будинок культури і техніки автотранспортників ім. М.В. Фрунзе. Оперна студія, а також самодіяльний театр залізничників продовжували тут діяти й у 1980-х рр.

¹⁸ ДАМК. – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.773. – Арк.73.

¹⁹ ДАМК. – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.821.

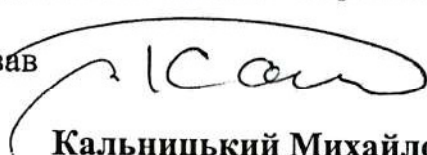
(у складі театру виступали, зокрема, н.а. УРСР М. Комісаров, з.а. УРСР М. Станкевич-Братерський та Л. Чеботарська). Втім, проникнення ринкових взаємин до системи художньої самодіяльності на межі 1980-х – 90-х років зруйнувало цю справу.

Сусідні будинки колишніх «малої молитовні» Баришпольського та єврейської молитовні Поллака ще можна бачити на аерофотозйомці 1943 р. (іл.15), але в повоєнні роки їх було розібрано. Нині на цьому місці – незабудований простір з пам'ятником Автомобілістам-воїнам у вигляді фронтної вантажівки ЗІС-5 на п'єдесталі, спорудженим у 1985 р. (іл.29).

Указ Президента України Л.М. Кравчука № 125 від 4.03.1992 р. «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» стосовно колишньої синагоги Баришпольського не було використано. Будинок культури й техніки автотранспортників залишався у цьому приміщенні до середини 1990-х рр. Надалі, з 1997 р., сюди було переведено адміністративну частину Театру ляльок, а окремі приміщення надано громадській організації – Єврейській раді України (голова І. М. Левітас). Проте ці користувачі згодом залишили будівлю. Починаючи з 2003 р., нею користується Будинок дитячої та юнацької творчості Управління освіти Голосіївської районної у м. Києві державної адміністрації; перед розміщенням цього закладу було проведено внутрішні ремонтні роботи з частковим переплануванням приміщень.

Наведені історичні матеріали засвідчують, що існуючий будинок по Голосіївському проспекту, 22 є реконструйованою юдейською сакральною спорудою, щойно виявленою пам'яткою архітектури, громадською будівлею з багатою та різноманітною історією.

Підготував

Кальницький Михайло Борисович,
член Головної ради Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури

Додаток

ВМЕСТО СИНАГОГИ – КЛУБ

Открытие нового культурного очага на рабочей окраине – большой праздник. К существующим на Демиевке двум рабочим клубам прибавился на днях и клуб кустарей-одиночек. Темные, забытые ремесленники Демиевки, несколько сот человек из которых уже организационно охвачены Губкустом, ныне приобщаются к культурно-просветительной работе.

Почин открытия клуба сделан активом демиевских кустарей. Клуб открылся в помещении бывшей синагоги. Последняя пустовала, не было прихожан, а без средств, как известно, «дом божий» существовать не может.

На торжество открытия клуба, кроме кустарей, явилось и много рабочих, комсомольцев. В краткой речи руководитель Губкуста т. Броварник отметил совпадение открытия клуба с 7-й годовщиной Красной армии.

– Только благодаря победам Красной армии мы имеем возможность устроить свой культурный очаг.

Открытие клуба приветствовали представители Губкома КП(б)У (т. Фишман), Демиевского райпарткома (т. Ямпольский), Губкуста (т. Яновский), от Демиевского рабочего клуба, учителей, юных пионеров, пожарной команды и др. От имени актива демиевских кустарей, с ответом на приветствия, выступил т. Шнейдерман.

Клуб назван именем еврейского органа ЦК РКП газеты «Эмес» («Правда»). Собравшимся на открытие клуба послана приветственная телеграмма Красной армии и газете «Эмес» с пожеланием, чтобы последняя продолжала в еврейской среде славные традиции своего старшего собрата «Правды».

(Пролетарская Правда. – К. – 1925. – 24 февраля).

ДЖЕРЕЛА

1. Література

- 1.1. Боровський М. Національно-соціальні перегрупування населення м. Києва в пореволюційний період // Київ та його околиця в історії та пам'ятках/ Під ред. М.С. Грушевського. – К., 1926.
- 1.2. Весь Киев. Адресная и справочная книга на (1899–1915) г. – К.: (1899–1915).
- 1.3. Весь Киев в кармане. Справочная и адресная книжка на 1922–1923 гг. – К., 1922.
- 1.4. Весь Киев на 1925 г.: Календарь-справочник. – К.: «Коммунист», 1925.
- 1.5. Весь Киев на 1926 г.: Справочная книга. – К., 1926.
- 1.6. Весь Юго-Западный край: Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губернии. – К., 1913.
- 1.7. Вместо синагоги – клуб // Пролетарская Правда. – К. – 1925. – 24 февраля.
- 1.8. Вулиці Києва: Довідник. – К.: УЕ, 1995.
- 1.9. Гузій В. Опис землі Голосіївської. – К., 2014.
- 1.10. Жилінська Н. Залізничні театри Солом'янки // Культура і життя. – 1987. – 30 серпня.
- 1.11. Закревский Н. В. Описание Киева. – В 2-х тт. – Москва, 1868.
- 1.12. История Киева. – Том I. – К.: изд. АН УССР, 1964.
- 1.13. Календарь. Адресная и справочная книга г. Киева на 1916 г. – К.: изд. Правления общества скорой медицинской помощи, 1916.
- 1.14. Кальницкий М. Еврейские адреса Киева: Путеводитель по культурно-историческим местам. – К.: Дух і літера, 2012.
- 1.15. Кальницкий М. Кукольный театр странствует по синагогам // Киевские ведомости. – 1997. – 15 декабря.
- 1.16. Кальницький М. Зруйновані святині Києва: втрати та відродження. – К., 2013.
- 1.17. Кальницький, М. Колишне передмістя Деміївка // Вечірній Київ. – 2013. – Березень. – № 10. – С. 28–29.
- 1.18. Кальницький М. Храми Києва. – 2-е видання. – К., 2012.
- 1.19. Киев: Энциклопедический справочник. – К.: УСЭ, 1986.
- 1.20. Київ: Довідна книга. – К.: вид. «Пролетарська Правда», 1929.
- 1.21. Київ: Путівник-довідник. – К., 1958.
- 1.22. Московський район м. Києва: 3 історії економічного і культурного розвитку за роки Радянської влади / За ред. Г.Ф. Яремчука та ін. – К., 1959.

- 1.23. Московський район м. Києва. Вчора, сьогодні, завтра. – К., 1967.
- 1.24. Постановление о присоединении к городу Демиевки // Киевские городские известия. – 1918. – № 1.
- 1.25. Похилевич Л. Краєзнавчі праці. – Біла Церква, 2007.
- 1.26. Похилевич Л. Сказание о населенных местностях Киевской губернии. – Белая Церковь, 2005.
- 1.27. Присоединение Демиевки // Киевские городские известия. – 1919. – № 1–2.
- 1.28. Селище звалося Деміївкою: Історико-бібліографічна довідка. – К., 1998.
- 1.29. Список абонентів Київської міської телефонної сітки А.Т.С. за станом на 1/V 1940 року. – К., 1940.
- 1.30. Тархов С., Козлов К., Оландер Ааре. Електротранспорт України: Енциклопедичний путівник. – К.: ВАРТО, 2010.
- 1.31. Телефоны: Предприятия, организации, учреждения. – К., 1975.
- 1.32. Увесь Київ на 1927 рік: Довідна книга. – К.: вид. «Пролетарська Правда», 1927.
- 1.33. Уся Київщина: Довідна книга на 1928 рік. – К.: вид. «Пролетарська Правда», 1928.

2. Архівні та картографічні матеріали

- 2.1. Державний архів Київської області (ДАКО). – Ф.1. – Оп.139. – Спр.60.
- 2.2. ДАКО – Ф.1. – Оп.139. – Спр.1011.
- 2.3. ДАКО – Ф.1. – Оп.143. – Спр.179.
- 2.4. ДАКО – Ф.1. – Оп.295. – Спр.65000.
- 2.5. ДАКО. – Ф.1. – Оп.336. – Спр.6197.
- 2.6. ДАКО. – Ф.280. – Оп.174. – Спр.336.
- 2.7. ДАКО. – Ф.864. – Оп.1. – Спр.352.
- 2.8. ДАКО. – Ф.1542. – Оп.1. – Спр.254.
- 2.9. ДАКО. – Ф.1636. – Оп.6. – Спр.434.
- 2.10. ДАКО. – Ф.Р-111. – Оп.1. – Спр.322.
- 2.11. Державний архів м. Києва (ДАМК). – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.27.
- 2.12. ДАМК. – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.144.
- 2.13. ДАМК. – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.773.
- 2.14. ДАМК. – Ф.Р-330. – Оп.4. – Спр.821.
- 2.15. Матеріали Центрального державного архіву кінофотофонодокументів України ім. Г. С. Пшеничного (ЦДА КФФДУ).
- 2.16. Російський державний історичний архів (РДІА), Санкт-Петербург. – Ф.821. – Оп.8. – Спр.153.

- 2.17. План гор. Киева с показанием казенных и общественных зданий, церквей, садов и пр. – М.: изд. А. Ильина, [1890].
- 2.18. План м. Киева зйомки Київського міськкомунвідділу. – № 251. «Демиевка». – К., 1924.
- 2.19. Київ: Карта, складена картографічним відділом Державного треста «Київгеозйомка» / За ред. О. В. Власова. – К., 1947.
- 2.20. «Улицы старого Киева». – Выпуск 8. – Рукописні матеріали Б.С. Віккерса (1960-і рр.). – В архіві М.Б. Кальницького.
- 2.21. Фотоматеріали з історії Києва у зібранні М.Б. Кальницького.
- 2.22. Фотоматеріали Б. Є. Кучерявого.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Сучасна супутникова зйомка місцевості з досліджуванним об'єктом.
2. «План окрестностей города Киева, гравированный на камне при Главном штабе действующей армии» (1842). Фрагмент.
3. «План гор. Киева с показанием казенных и общественных зданий, церквей, садов и пр.», [1890]. – Петербург, видання картографічного закладу О. Ільїна. Фрагмент.
4. Докладний план Києва зйомки Київського окркомгоспу (1924–1925). № 251. «Демиевка». Фрагмент.
5. Київ»: Карта, складена картографічним відділом Державного треста «Київгеозйомка» (1947). Фрагмент.
6. «Київ. Південно-східна частина». План, складений Військово-топографічним управлінням Генерального штабу, частина М-36-50-В-в (1960). Фрагмент.
7. Досліджувана місцевість на загальному плані м. Києва (1990). – Фрагмент.
8. Село Нижня Либідь – Деміївка Київського повіту (1854, малюнок Д. П. де ля Фліза).
9. Передмістя Деміївка. Фото 1880-х рр.
10. Перелік власників садиб Деміївки. – Весь Київ на 1909 р., стлб.210–212.
11. Деміївка. Німецька аерофотозйомка (1918). Фрагмент.
12. Розгромлена Мала синагога на Деміївці (фасад). Фото 1920 р. – з поштівки першої половини ХХ ст.
13. Те ж (інтер'єр). Фото 1920 р. – ЦДА КФФДУ. – № 0-8605.
14. Перелік клубних закладів м. Києва. – Уся Київщина на 1928 рік: Довідна книга. – К., 1928. – С.112.
15. Загальний вигляд Деміївки. Німецька аерофотозйомка (1943). Фрагмент.
16. Московська пл. зі спорудою БК ім. М. В. Фрунзе Фото 1980-х рр.
17. Будинок по проспекту 40-річчя Жовтня, 22. Східний та північний фасади. Фото 1990-х рр.
18. Те ж. Східний фасад та південний торець. Фото 1990-х рр.
19. План першого поверху будинку по Голосіївському просп., 22. – Звід пам'яток історії та культури України. Київ. – Кн.1, ч.3. – К., 2011 (електронна версія). – С.1414.
20. Досліджуваний будинок. Чільний (східний) фасад. Фото 2009 р.
21. Те ж. Фрагмент фасаду. Фото 2006 р.